

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: “МІФОЛОГІЧНА” ПОСТАТЬ МИТЦЯ

МОРЦАКОВА О.С. (м. Тернопіль)

Copyright © 2014

УДК 334.73

В українській культурі, за виразом Л. Колаковського, глибоко закорінена “потреба в міфі”, яка полягає у “прагненні оволодіти фізичним часом через підпорядкування його часові міфічному, тобто такому, який дозволяє бачити в плінності речей не просто мінливість, а ще й накопичення певної якості, дозволяє вірити, що цінності минулого не зникають у сучасному, що їх можна врятувати всупереч незворотному потокові реальності...” [5].

Міфологічне мислення в літературній творчості існує як переведення змісту уявлень у форму повідомлення, розповіді. Його своєрідність знаходить відображення в утвердженні тотожності буття ідентичності його чистого образу. Примітно, що в українській літературній творчості буття у всьому його розмаїтті є джерелом міфотворення, художнього оприявлення характерних світоглядних орієнтацій українців. Міф та його структурні елементи по-різному освоювалися українською літературною традицією. Для ранніх стадій еволюції просвітительського реалізму характерним було намагання реконструкції фольклорно-міфологічного сюжету до рівня пародій або гротеску. Дії реальних героїв та фантастичних персонажів розгорталися навколо спільного начала – природи як втілення добра, здатного перемагати зло, що вороже корінним інтересам людини.

Романтики ставилися до міфологічного, фантастичного елементу як до засобу умовності, санкціонованої художнім методом. Реалізм, навпаки, підпорядковує міф раціоналістичному детермінізмові, вбачаючи в ньому пізнавальні цінності. Зокрема, у Г. Квітки-Основ'яненка зображення потойбічного світу є своєрідним дзеркалом та алегорією людських стосунків. Міфологічну ж фантастику письменник підпорядковує сутнісно реалістичній сатирі. Реалізові притаманна пояснювальна тенденція: у підтексті фантастичних подій висловлена думка, до якої повинен прийти читач стосовно того, що химерні явища є витвором людської фантазії. Скажімо, І. Франко, виводячи міфологічний образ Задухи з її царством у підземеллях Борислава, вбачає у ній підсвідомість ріпника, запамороченого ядучими викидами з нафтової “штольні”, який марить й з уривків свідомості комбінує фантастичні, але психологічно зумовлені образи. Це – відображення уявлень про тяжке становище робітника й водночас вияв міфологічного світосприймання [4].

Розуміння символіки міфу має власну специфіку в фольклористиці, адже фольклор – найбагатша універсальна художня система, у якій символи є основою і вершиною, але водночас і способом творення даної основи й досягнення вершини. Яскравий приклад названого – творчість українського генія Тараса Шевченка. Його мистецтво сягає своїми коріннями народних традицій. У творах Кобзаря (від ніжної лірики до реалістичних соціальних полотен) завжди присутній дух рідного народу, любов до своєї землі. При написанні багатьох віршів поетом активно задіявалися перлини пісенної народної творчості. У манері народного епосу написана “Дума” в поемі “Сліпий”. Балада “Причинна” повністю побудована на фантастичному народному мотиві: “Реве та стогне Дніпр широкий”. У ранніх творах Т. Шевченка знаходимо традиційні, почерпнуті з фольклорних зразків, порівняння (наприклад: “Кругом хлопці та дівчата – як мак процвітає”) та епітети (“синє море”, “біле личко”, “карі очі”, “темний гай”, “бистрий Дунай”, “сизокрилий орел”, “чорні хмари”, “вітер буйний”, “червона калина” та ін.).

Шевченківська символіка не просто запозичена з народного фольклору, а своєрідно розгалужена. Це – образи героїв (Гамалії, Хмельницького, Марії, Саула), предмети і географічні місця (дерево і сокира, місто Чигирин, село Суботів, місто Санкт-Петербург), події (вибори гетьмана, постриг козака у монахи). Історія України для Шевченка має сенс лише як історія-правда (“Розрита могила”, “Сон”, “Чигирине, Чигирине”, “Великий льох”, “І мертвим, і живим...”, “Хустина”, “Нащо мені женитися”). Отож міфологічне мислення повно притаманне поетичній творчості митця.

Вказане підтверджують інші науковці. Досліджуючи міфологічну основу світобачення Т. Шевченка, Г. Грабович зреалізовує структурно-антропологічний підхід до міфу [1] й формулює п'ять головних його ознак: 1) за своєю будовою міф відзначається надмірністю і багатомірністю, втіленими у безперервному процесі побудови структури (Шевченкове розуміння України як жертви жіночого роду у варіантах, кожен з яких має свій сюжет); 2) з погляду динаміки, міф розвивається через низку бінарних опозицій та примирень: опозиція на нижчому

рівні структури знімається примиренням сторін на вищому (у Т. Шевченка – у багатьох варіантах: зокрема, в “Гайдамаках”, де сини Гонти, діти полячки та православного козака (примирення) насправді гинуть);3) міф сприяє передачі універсальних істин, 4) він виходить за межі часу і 5) конкретного простору.

Стосовно останніх пунктів, то у Т. Шевченка справді помічаємо синхронність створюваного ним світу. Минуле часто співіснує із сучасним (“Гайдамаки”), або майбутнє стає реальним та сучасним. Якщо говорити про простір, то він теж неконкретний. У Шевченковому міфі Україна – аж ніяк не місце, територія чи країна. Вона – стан буття чи екзистенційна категорія у теперішньому часі, у майбутньому ж, після остаточної метаморфози, – форма ідеального існування.

Сучасна письменниця О. Забужко розглядає архетип “кобзаря”, називаючи його деміургом національного міфологічного космосу [2], глибоко й детально розкриває природу Шевченкових сексуальних образів. Образи покриток, обдурених та звалтованих жінок досить яскраво висвітлив Г. Грабович [1]. Постійно повторюваний сюжет нещасливого жіночого кохання цей дослідник витлумачив як суперечність чоловічого і жіночого, ототожнюючи з останнім Україну. Образи самотньо звікованого дівочтва – екзистенційна мука паралізованості, пасивного існування (“Дівочі ночі”, “Породила мене мати”).

Зустрічаються в Шевченкових творах й витлумачується амбівалентно образи могил, які в українській міфології – своєрідні носії інформації. Так, поставання з могил мерців є символічною ознакою Судної години, або ж символічним відродженням духовного феномену козацтва. “Покозачення” українських чоловіків інтерпретується поетом як воскресіння нації. Образ царя виступає у Шевченка в іпостасі “культурного антигероя”, говорячи мовою визначення міфу. Українська тема в Шевченківській поезії є злагодженою, символічною системою, що містить глибинні особистісні й універсальні істини [3]. Унікальність постаті Т. Шевченка полягає в тому, що він сам постає носієм міфу.

Сама постать Тараса Шевченка урештєнюється як багато в чому міфологічна. Той факт, що не тільки і не стільки Шевченко “породив сучасне українство”, скільки воно вибрало чи створило (трансформувавши реальну особу в міфічного героя) саме такого засновника, констатує Г. Грабович: “Сьогодні загальновідомо, що не тільки українська література, але й українська культура й політичне життя, та й сам національний дух ХІХ століття вирішальним чином сформовані Шевченком. Однак цілком очевидно, що його далекосяжний вплив характеризує не тільки силу його поезії, а й потреби, й разом і політичне безсилля народу, речником якого він став. Коротко кажучи, історичний феномен Шевченка, крім усього іншого, ґрунтується на культурній готовності відповідної аудиторії та здатності письменника резонувати в лад з її колективним досвідом, емоціями та сподіваннями” [1].

Т. Шевченко як основний “цивілізаційний герой” національної міфології настільки зрісся з міфологізованою Україною, що у свідомості багатьох освічених людей постав духовним предтечею сучасних українців. Натхнена шевченковими міфами і популярними соціалістичними ідеями, народницька українська інтелігенція кінця ХІХ століття вибудовувала свої політичні програми. Саме у цей час відбувався розквіт української фольклористики, етнографії, художньої літератури, вітчизняної історії, музики, у яких елементи міфотворчості набули естетично-стрижневого значення. Міф став формою естетичного освоєння дійсності, неодмінним фактором національної самовизначеності та самоідентифікації. Закладені в художніх образах української літератури символи лягли в основу творення духовних ідеалів суспільства, набули значення критеріїв, носіїв ціннісного виміру моральності. Так поступово була сформована своєрідна модальність українського духовного світогляду, в якому міфічні логіка і фантазія набувають значення “тотальної” духовної форми, символічної за своїм змістом. Ґрунтуючись на стереотипах міфологізованої свідомості, й сьогодні збагачуються уявлення українців про цінності, норми, ідеали суспільного життя.

1. *Грабович Г.* Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / пер. з англ. С. Павличко / Г. Грабович. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с.

2. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період / Оксана Забужко. – К.: Основи. – 1993. – 126 с.

3. *Забужко О.* Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – К.: Абрис, 2001. – 168 с.

4. *Морщакова О.С.* Смісловиттєвий зміст сучасної міфотворчості в контексті українських культурних традицій. – Автореф. дис. канд. філос. наук / Олена Степанівна Морщакова. – К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2004. – 18 с.

5. *Kolakowski K.* The Presence of Myth / K. Kolakowski. – The Univ. of Chicago Press, 1989. – 450 p.